

Олег Шепетяк

Одним із основних символів літургійного життя християнських спільнот є вода. Цей символ проходить золотою ниткою через усю Біблію та християнську обрядовість. З водою пов'язано багато важливих моментів історії спасіння та основні події духовного життя християн. Згадка про воду знаходиться вже в перших віршах книги Буття в контексті опису творіння світу. Біблія починається словами: «На початку сотворив Бог небо й землю. Земля ж була пуста й порожня та й темрява була над безоднею, а дух Божий ширяв над водами» (Бт. 1:1-2). Вода тут зображається місцем присутності Святого Духа у сотвореному світі. Звернення гагіографів (біблійних письменників) до теми води в перших віршах Біблії та піднесення її до статусу місця особливої Божої присутності навіки визначила виняткову роль води в біблійно-християнській культурі та в літургійно-духовному житті християн.

Тема води порушується також в описі п'ятого дня творіння. Тут вода постає місцем, у якому зароджується життя: «Тоді сказав Бог: Нехай закишать води живими створіннями...» (Бт. 1:20а). Зі сказаного в першій главі книги Буття про воду у християнській традиції були зроблені висновки про винятковий статус води як символу Божої присутності та символу життя.

Однак названі символи води не вичерпують усього її значення в історії спасіння. Сьома глава книги Буття описує початок всесвітнього сорокаденного потопу, в якому вода була основним чинником найбільшої трагедії людства: «Цього дня прорвались усі джерела великої безодні й небесні загати розімкнулись, і лив дощ на землю – сорок днів і сорок ночей» (Бт. 7:11b-12). Вода, яка є місцем особливої Божої присутності та джерелом життя, стає каральним мечем, зняряддям у Божих руках, за посередництвом якого Творець знищив гріх та його наслідки. Цікавим фактом в описі потопу є те, що вода не знищила усього життя, і навіть окремі його види. Бог наказав Ноеві взяти до ковчегу представників усіх видів живих організмів, «щоб зберегти живим насіння по всій землі» (Бт. 7:3b). Вода не знищила й Ноя та його сім'ю. Ноеві було збережене життя не тільки задля збереження людського роду на землі, а перш за все через його праведність, бо «Ной був чоловік праведний і досконалий між сучасниками; він ходив з Богом» (Бт. 6:9). Вода не могла знищити життя, яке породила. Вона також не могла знищити праведність і святість. В описі потопу вода зображається не символом жорстокості та нищення, а символом відродження первозданної чистоти та очищення від гріха, який руйнує святість творіння. Вода – це знак смерті гріха, очищення від усього, що не відповідає Божому промислу, та відродження нової людини до нового життя.

Схожий до потопу символ зображений і в описі переходу ізраїльського народу через пустелю під час виходу з Єгипту. Книга Виходу змальовує подію переходу ізраїльтян через Червоне море. За Божим наказом Мойсей здійснив чудо – розділив море, щоб ізраїльтяни змогли пройти морем як по суші. Коли ж у море увійшли єгипетські вояки, то вода їх знищила. У розповіді про вихід Ізраїля з Єгипту біблійні автори вкладали символічне значення виходу людини з гріховного рабства. Вода відображає межу, на якій закінчується гріховне, рабське життя та зароджується вільне життя в Божій благодаті. Вона є смертю для гріха та народженням для святости, кінцем старого та початком нового.

Ці основні значення води знайшли своє відображення у літургійно-духовному житті євреїв віддавна. Велика частина П'ятикнижжя Мойсея присвячена культовим приписам

для священнослужителів та вірних. Вода в цій релігії відіграла основну роль завжди, коли йшлося про очищення. Наприклад, в одній із глав книги Чисел описується обряд культового очищення людини, яка занечистилася дотиком до мерця. Щоб очиститися, потрібно було обмитися «водою очищення» (Чис. 19:11-22).

Вода як символ особливої Божої присутності використовувалася у старозавітній релігійній практиці в обряді поставлення священників. У книзі Виходу наводяться приписи, за якими Мойсей повинен був поставити до священничого служіння Арона та його синів. Серед настанов про приготування кандидатів до священства сказано: «Арона ж і синів його приведеш до входу в намет зборів та й обмиєш їх водою» (Вих. 29:4). Це був обряд очищення, без якого не можна стати на служіння Богові. Вода була необхідним атрибутом кожного богослужіння. Неодмінним елементом приготування до богослужіння було сакральне омивання. Ніхто нечистий не може приступити до Божого жертовника. Той, хто зневажив цей припис, ризикував бути покараним смертю. Вода ж має здатність змивати гріх. «Мусять обмивати руки свої та ноги, щоб не померти. Нехай буде це для них установою віковичною, для нього [Арона – прим. ред.] та його нащадків, у їхніх поколіннях» (Вих. 30:21).

Поряд зі священниками, якими могли бути тільки нащадки Арона, у старозавітній релігії існував ще один, нижчий чин священства – левіти, якими ставали ізраїльтяни з покоління Леві, сина Якова-Ізраїля. Обряд їхнього посвячення описаний у книзі Чисел. Необхідним елементом цього обряду також є вода: «Промовив Господь до Мойсея: Візьми левітів з-поміж синів Ізраїля та очисти їх. Та ось що мусиш з ними вчинити, щоб їх очистити: покропи їх водою, яка очищає гріхи...» (Чис. 8:5-7а).

Прикладів сакрального використання води у Старому Завіті безліч. Як символ особливої Божої присутності та очищення від гріха в культовій практиці вона використовується для сакрального омивання та освячення.

Свої старозавітні значення вода зберігає і в Новому Завіті. Найважливішою подією новозавітної історії спасіння, пов'язаною з водою, було Хрещення Ісуса Христа в Йордані. У розповіді про Хрещення з рук Йоана Хрестителя виокремлюються кілька моментів. Святий Йоан хрестив людей покаянням. Це хрещення не можна ототожнювати з Хрещенням як однією зі Святих Таїнств у християнському богослов'ї та обряді. Хрещення від Йоана Предтечі було актом покаяння. Йоан був людиною, яка своєю місією поєднувала Старий і Новий Завіти. Він останній пророк Старого Завіту та Предтеча Христа, вочленення якого стало початком Нового Завіту.

Новий Завіт – це епоха здійснення Божої обітниці, даної людині при вигнанні прародичів Адама і Єви з раю; це епоха, на яку очікувало все людство як на звершення кульмінаційного моменту історії спасіння; це момент відновлення повноти союзу Бога і людини. Уся ізраїльська культура, в основі якої була старозавітна релігія, ґрунтувалась на очікуванні приходу Месії та приготуванні до нього. Покликання Йоана Хрестителя полягало в тому, щоб сповістити людству радісну новину про здійснення найвищих надій та здійснити останній акт приготування. Оскільки кожна важлива подія в релігійному житті Ізраїля супроводжувалась покаянням та очищенням від гріхів, містичним виявом якого було обрядове омивання у воді, то зрозуміло, що й найважливіша подія у релігійному житті людства повинна супроводжуватися покаянням та омиванням від гріха. Це й було зроблено Йоаном Хрестителем при Хрещенні в Йордані. Євангелист Матей, описуючи Хрещення від Йоана, наголошував на покаянному значенні цього образу: «Тоді виходили до нього Єрусалим і вся Юдея, і вся околиця йорданська і приймали хрещення

від нього в річці Йордані, сповідаючись у своїх гріхах» (Мт. 3:5-6).

Іншим важливим моментом розповіді про Хрещення в Йордані є Хрещення Ісуса Христа. Ісус Христос – Син Божий – не потребував хрещення-покаяння. Він безгрішний, а тому й не має від чого очищатись. Розуміючи це, Йоан Предтеча відмовляється від хрещення. Однак Ісус наполягає. Хрещення Ісуса має протилежне значення, ніж хрещення юдеїв. Вода протягом усієї історії спасіння очищала людей від гріха, забираючи в себе все людське зло. Христос, охрещуючись, не залишає у воді свій гріх, оскільки Він його не мав, а забирає з води всі гріхи людства, щоби згодом знищити їх своєю кров'ю на хресті, остаточно звільнивши нащадків Адама від влади зла. Саме тому Йоан Предтеча називає Христа Агнцем Божим, «який світу гріх забирає» (Йо. 1:29b).

При Хрещенні в Йордані відбувається ще одна визначна подія – явлення Пресвятої Тройці. Син Божий хрестився у воді, Дух Святий явився у вигляді голуба, а Бог-Отець промовив слова: «Ти еси Син мій любий, у тобі – моє уподобання» (Мр. 1:11b).

Богоявлення при ріці Йордан підсилило значення води як місця особливої присутності Бога.

Біблія – основа всього християнства, його догматичної та моральної доктрини, а також і обрядового життя вірних. Вода, яка відіграла особливо важливу роль у старозавітній релігії, отримала не менше значення і в християнстві. Серед випадків використання води у християнському обряді необхідно відзначити два основні. Перше – вода як матерія Святого Таїнства Хрещення. У Церкві Христовій існує сім Святих Таїнств. Усі вони були встановлені для допомоги вірним у досягненні благодаті та Царства Божого. Першим зі Святих Таїнств є Хрещення. Оскільки воно уможливує прийняття інших Таїнств, то його вважають основним. Його завданням є введення людини в Церкву.

Кодекс Канонів Східних Церков (ККСЦ) визначає Таїнство Хрещення так: «У хрещенні людина через омивання природною водою з призиванням імені Бога Отця, і Сина, і Святого Духа звільняється від гріха, відроджується до нового життя, зодягається в Христа і стає членом Церкви, яка є його Тілом» (Кан. 675 §1). У наведеному визначенні ККСЦ присутні всі елементи, символізм та духовно-містичне значення яких сформувались у Святому Письмі.

Першим важливим аспектом Хрещення є те, що його необхідним елементом є вода. Її не може замінити жодна інша речовина. Архимандрит Гавриїл, розмірковуючи про Таїнство Хрещення, писав: «Видиму сторону Таїнства Хрещення складає освячена особливим священнодійством проста, чиста вода як особлива і незмінна речовина для Таїнства, як найвеличніший з елементів, частково тому, що при створенні світу вода була місцем перебування Святого Духа» .

Необхідним моментом Хрещення є промовляння слів: «Хрещується раб Божий/раба Божа (ім'я) в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь», що відповідає наказу Христа: «Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа» (Мт. 28: 19).

Не менш важливим наслідком Хрещення є звільнення від гріхів. Як у Старому Завіті під час усесвітнього потопу вода змила гріх людства, так і Хрещення у християнстві змиває гріхи та його наслідки. Хрещення поєднує в собі смерть старої, грішної, приземленої людини і народження нової, святої, піднесеної до небес. Ю. Катрій, розмірковуючи про Хрещення, писав: «Це занурення було символом смерті, похорону і воскресіння Христа, а також символом вмирання для гріха, подолання його сили та воскресіння до нового життя» .

Паралелі між смертю і воскресінням Христа та смертю старої і народженням нової людини у Хрещенні у перші століття християнства проявлялися в тому, що хрестили лише в неділю Пасхи. Новохрещені члени Церкви протягом пасхального тижня одягалися тільки в білу одежу як символ чистоти, спричиненої очищенням хрестильною водою. На знак пам'яті про це пасхальний тиждень досі називають світлим.

При Хрещенні людині надається ім'я. Практика зміни імені при входженні людини в особливо близький контакт з Богом широко використовувалась і у Старому Завіті. Зміна імені символізувала зміну внутрішньої сутності людини. Хрещення як занурення у воду, тобто в місце особливої присутності Бога, вбиває і нищить все грішне, освячує людину та дарує їй якісно нове життя. Цей кардинальний перехід від грішного до праведного стилю життя виражений в обряді відречення від сатани та єднання з Христом.

Хрещення в ім'я Пресвятої Тройці кардинально відрізняється від хрещення від Йоана в Йордані. Якщо хрещення від Йоана було символом покаяння та очищення від гріхів як приготування до зустрічі Месії, то Хрещення, встановлене Христом, є актом входження в Церкву як у містичне Тіло Христа задля досягнення спасіння. Христос казав: «Де двоє або троє зібрані в Моє ім'я, там Я серед них» (Мт. 18:20). Ця обіцянка визначає еклезіяльний характер спасіння. Спасіння можливе тільки в церковній спільноті.

Хрещення ж є актом входження в Церкву.

Неабияке значення в житті Церкви має і свята вода. У кожному чині освячення використовується освячена вода. Окроплення освяченою водою з молитвою очищає речі від усіх негативних нашарувань та привносить в них Боже благословення.

В українській традиції обов'язкове урочисте освячення води відбувається двічі на рік.

Перше відбувається на свято Богоявлення на знак пригадування Хрещення Христа в ріці Йордан. Друге – в перший день Успенського посту (14 серпня за новим стилем, 1 серпня за старим стилем). У цей день Церкви київської традиції літургійно святкують Хрещення Київської Руси князем Володимиром Великим 988 року.

Підсумовуючи символіку води, наведемо слова відомого богослова Олександра Шмемана: «Основа життя, животворна сила – і основа смерті, сила руйнівна: таким є двоякий образ води в релігійному світогляді людини... Вода – це символ очищення, чистоти і тому відродження та відновлення» .

Олег Шепетяк. Символіка води в літургійному житті Церкви, в: Слово 2 (42) червень серпень 2010, с. 33-35.